

TEXT

TILL

KULTURHISTORISKA VÄGGTAFLOR

UTGIFNA

AF

E. CARLSON OCH L. BALTZER
LEKTOR TECKNINGSLÄRARE
VID GÖTEBORGS REALLÄROVERK.

Första häftet.

STOCKHOLM.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

TEXT

TILL

KULTURHISTORISKA VÄGGTAFLOR

UTGIFNA

AF

E. CARLSON OCH L. BALTZER
LEKTOR TECKNINGSLÄRARE
VID GÖTEBORGS REALLÄROVERK.

Första häftet.

STOCKHOLM.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

1. Pyramiderna vid Memfis

och

Jättesfinxen.

1.

I det gamla Egypten återfinna vi de äldsta spåren af menschlig odling. Stränderna af Nilen äro allt från katarakterna, de väldiga vattenfall, der floden skummande kastar sig ned från Nubiens berg i det öfre Egyptens trånga dal, och ända till deltalandet, der hon med flera armar utgjuter sig i Medelhafvet, öfversållade af fornlemningar. Ruiner af storartade palatser och rikstempel, klippgrafvar och jättestoder möta öfverallt den resandes blickar. Dessa fornlemningar*) förskrifva sig mestadels från urgrå forntid och ha ett alldeles egendommeligt skaplyne. De äro kolossala, genom sin storlek öfverträffande andra folks byggnadsverk; de äro vidare vanligen af kalksten eller granit, ett material, som trotsar tidens förstörande inverkan; och de äro slutligen ofta betäckta med afbildningar och inskrifter, som på ett ovederläggligt sätt tala till oss om förgångna årtusendens seder och lif.

Bland dessa fornminnen finnas några af de äldsta och tillika de väldigaste i trakten af det urgamla *Memfis*. Denna stad, som var den egyptiska bildningens tidigaste säte, men som redan 2,300 år före Kristus upphörde att vara faraonernas residens, var belägen i nedre Egypten, strax ofvanför det ställe, der Nilen grenar sig, på venstra stranden af floden snedt emot det nuvarande Kairo. Endast några strödda stenblock utvisa nu det ställe, der fordom det mäktiga Memfis stod, men de

*) Jfr Bild 2 och 3.

vidsträckta graffält, som vester om staden utbreda sig till en längd af tre svenska mil, vittna om den storlek han en gång egde.

Högt öfver mängden af andra grafvar, resa sig här, i närheten af den lilla araberbyn Gizeh, *de tre s. k. stora pyramiderna*. Dessa kolossala konungagrafvar förskrifva sig från början af tredje årtusendet före Kristus och bära namn efter de herskare, som en gång åt sig läto uppföra så varaktiga hvilostäder, nemligen Chufü, Schafrå och Menkarå, eller, som Herodotos kallar dem, Cheops, Chefren och Mykerinos. Storartadt enkla, utan alla yttre prydnader, resa sig pyramidernas väldiga stenmassor på en bergplatå vid gränsen till öknen, som med sin böljande flygsand omgifver deras fot, utan att kunna begrafva dem sjelfva; »tiden trotsar allt, men pyramiderna trotsa tiden», säger ett ofta upprepadt arabiskt ordspråk. Platsen är onekligen väl vald. Med Nildalens yppiga grönska och rörliga lif på ena sidan, med Saharas öde, oändliga sandfält på den andra, stå dessa oförgångliga dödsboningar liksom midt emellan lifvet och döden. Hvilande på klippgrund, kunna de ej nås af flodens årliga öfversvämningar och borttaga ej heller något af den fruktbara jordens yta. Till sin yttre form bilda pyramiderna lättfattliga stereometriska figurer, vid foten fyrkantiga, upptill sammanlöpande i en spets. Strängt begränsade inom räta linier, göra de genom sin tunga, samlade massa ett öfverveldigande intryck.

Chufüs pyramid, den största af dem, är världens väldigaste byggnad. Hans kubikinhåll är mer än 2,560,000 meter (närmare 98 millioner svenska kubikfot), nästan alltsammans huggen sten, ty de inuti befintliga rummen och gångarne äro försvinnande små och stå i intet rimligt förhållande till byggnadens kolossala storlek. Ursprungligen 146 meter (491 sv. fot) hög, håller han nu, sedan öfversta spetsen bortfallit, endast 138 meter i höjd, men är ändock 7 meter högre än kupolen af St. Peter i Rom. Denna kristendomens största katedral skulle ledigt kunna inrymmas i pyramidens, i fall han vore

ihålig, och om hans oerhörda omfattning kunna vi göra oss ett begrepp, då vi höra att en kula, skjuten ur en vanlig, god pistol rakt ut från toppen, faller ner ungefär på halfva sidoytan. Af de båda andra pyramiderna är *Schafrås* något och *Menkarås* betydligt mindre än Chufüs, men de äro bättre bibehållna. Medan Chufüpyramidens sidor äro vittrade och sönderfallna, så att resande med de viga beduinernas hjälp pläga företaga den mödosamma färden upp till hans topp, har Schafrås kring spetsen, Menkarås nästan helt och hållet, sin ursprungliga, glänsande betäckning af polerad granit i behåll.

Med sina sidor vetta pyramiderna noga åt de fyra väderstrecken. Ingången är regelbundet på norra sidan, mer eller mindre högt öfver marken, och framför östra sidan ligger i allmänhet en liten helgedom, bestämd för döds kulten. Fordom företedde hela den väldiga massan af en pyramid icke någon öppning, ty när den kungliga sarkofag, han var afsedd att hysa, blifvit insatt på sin plats, tillslöts ingången med dertill väl afpassade stenblock. Roflystna prefekter under det romerska väldets tid och arabiska skattsökare ha dock länge sedan brutit nya ingångar för att i pyramidernas inre påträffa något, som kunde tillfredsställa deras vinningslystnad. Men förgäfvos. Pyramiderna ha befunnits innehålla intet annat än trånga gångar, som leda till en liten grafkammare med glatta väggar, utan alla prydnader, i en stor granitkista förvarande den kungliga mumien.

I vårt århundrade ha europeiska lärde grundligt genomforskat pyramidernas inre och funnit bekräftadt mycket af det hardt när sagolika, de gamle berättat om deras *ändamål* och *byggnadssätt*. Det låter fast otroligt, då vi höra, att konungar under hela sin regering låtit massor af folket tråla endast för att åstadkomma oerhörda stentak öfver deras sista hvilorum. Och ännu otroligare klingar det, då Herodotos om dessa byggnader, som räknades bland världens sju underverk, förtäljer oss, att spetsen först blifvit fullbordad, den närmast jorden liggande delen sist. Och likväl var det så. När en

farao trädde upp på tronen, var hans första tanke att grunda den pyramid, som en gång skulle gömma hans, den gudomliges, balsamerade kropp. Till att börja med urhålkades i klippgrunden en grafkammare; öfver den uppfördes en stor, fyrkantig öfverbyggnad; sedan bygdes vidare omkring och ofvanpå denna, så att en terassformig massa uppstod, som ständigt växte i omfång och höjd. Man fortsatte att bygga i sådana afsatser, så länge konungen lefde; därför ju längre regering, desto större pyramid. Slutligen, då konungen var död, sattes på öfversta platån en spets, mellanrummen mellan de olika afsatserna utfylles uppifrån och nedåt, det hela försågs med en öfverklädnad af slipad granit, som också pålades uppifrån och nedåt — och pyramiden var färdig.

För att fullborda så storartade byggnadsverk fordrades naturligen *utomordentliga arbetskrafter*, ej blott i och för sjelfva byggnaden, utan äfven för att bryta de väldiga kalkstensblocken, som hemtades från Mokattambergen på andra sidan Nilen, för att forsla dem öfver floden och sedan på särskildt därför byggda vägar till deras bestämmelseort. Också skola på Chufús pyramid i 30 år ha arbetat 100,000 människor i sänder, hvilka hvar tredje månad aflöstes. Det är i sanning beundransvärdt, att egyptierna redan för 5,000 år sedan varit i stånd att öfvervinna alla de mekaniska hinder, som måste möta vid åstadkommandet af så kolossala byggnader. Dertill fordrades stor beräkning och skicklighet hos byggmästarne. Våra dagars arkitekter kunna ej nog beundra den noggrannhet, hvarmed de väldiga blocken utan murbruk blifvit fogade till hvarandra, och de sinnrika inrättningar, hvarigenom man vetat skydda de små rummen i det inre från att sammanstörta under stenmassans ofantliga tryck. Ovanliga voro ock tålmodet och uthålligheten hos det trälsinnade folk, som sålunda lät bruka sig för att tillfredsställa faraos nyck. Vi få dock ej förgäta, att för de gamle egyptierna var faraos solgudens son, som både i lifvet och efter döden hade anspråk på gudomlig dyrkan.

Det var egentligen *under de sex första dynastierna*, som pyramider byggdes. De ligga i grupper på Nilens venstra strand, och de tre största, som tillhöra fjerde dynastien, befinna sig, som nämnt, vid Gizeh. De utgöra medelpunkten för en mängd mindre pyramidar och andra grafvar, som ligga kring deras fot. Der hvila, såsom inskrifternas titlar upplysa, den afidne konungens förtroendemän och rikets stordignitärer; de omgifva sin herre ännu i döden. Men äfven här finnes samma skilnad iakttagen, som en gång fans i lifvet; lika omätligt som faraonen då var upphöjd öfver dem, lika oerhördt öfvergår hans graf i vördnadsbjudande storlek deras.

2.

I närheten af de tre stora pyramiderna vid Gizeh finnes ett annat vidunder af egyptisk konst, den s. k. *Jättesfinxen*. Likasom arkitekturen ej skapat någon kolossalare byggnad än Chufús pyramid, så har ej heller bildhuggarkonsten åstadkommit något verk, som i storlek och djerf anläggning kan jämföras med nyssnämnda minnesvård från mensklighetens barndom. Den blef, såsom inskrifter upplysa, redan i pyramidkonungarne Chufús och Schafrás dagar fullbordad och består af en naturlig klippa, som omdanats till en ofantlig, mytologisk djurgestalt, en sfinx, d. v. s. ett liggande lejon med människohufvud.

Hvilken öfverlägsen säkerhet i mejselföring, hvilken utvecklade konstskicklighet att så, som här skett, hugga löst på lefvande berget och deraf dana ett konstverk! Och hvilka *hjäpnadsväckande mått!* Kolossens öra och näsa mäta hvardera en vanlig manslängd (6 fot). Munnen är 8 fot bred och hela den liggande kroppens höjd var en gång 66 och dess längd 148 fot. Nu äro sfinxens lemmar till större delen begrafna i det löst hvirflande ökendammet. Endast hufvudet och ett stycke af framkroppen sticka spöklikt upp ur sanden, äfven de starkt skadade af tidens tand. Mamlukernas ar-

tilleri har i förra århundradet begagnat det väldiga hufvudet som mål för sina skjutöfningar; näsan har blifvit aftrubbad och ansigtet, hvilket fordom prisades som harmoniskt skönt, har i våra dagar ett fult, negeraktigt utseende.

Gräfningar, hvarigenom tid efter annan större eller mindre delar af jättekroppen blottats, hafva visat, att klippan här och der, då den ej velat låna sig åt konstnärens önskingar med afseende på formen, blifvit upphjelpat genom tillsatser af tegel och murbruk. Redan på faraonernas tid blef sfinxen, såsom de vid dess fot funna inskrifterna vittna, flera gånger restaurerad och befriad från dammet. Till skydd deremot hade man uppfört en mur och dess aflägsnande var tempeltjenarnes göra. Der låg nämligen fordom mellan djurets väldiga framtassar ett litet tempel, helgadt åt guden *Hor em-chu*, Harmachis, som grekerna kallade honom, Horos vid horisonten eller den uppgående solen, hvaraf sfinxen ansågs vara en sinnebild.

Ännu i våra dagar väcker den synliga delen af jättegastalten resandes undran och häpnad. Vi kunna föreställa oss, att synen var ännu mer vördnadsbjudande för de gamle egyptierna, när de med helig bafvan nalkades Horos mäktiga afbild, som med templet framför sig, dit trappor ledde upp, beherskade graffälten vid Memfis.

Bild 1 visar oss i fonden jättesfinxens hufvud, uppstickande ur sandhafvet. Nordvest derom aftecknar sig i bakgrunden Chufüpyramidens väldiga massa. Vid dess fot synas ett par mindre pyramider (ambetsmannagrafvar) och i venstra kanten sticker fram en liten del af Schafråpyramidens fot. Föremålens oerhörda storlek inses bäst genom en jämförelse mellan dem och de båda i för- och bakgrunden anbragta figurerna.

15. Hellenisk qvinna. Hellenisk krigare.

1.

De klassiska folkens klädedrägt var en helt annan än den, som begagnas af vår tids folk. Plaggen voro mera lediga, mera lätt fallande än våra; de hade ej ännu öfvergått till att blifva ett slags fodraler åt de olika lemmarna. Flere delar af kroppen, såsom hufvud, armar och ben, lemnades ofta i följd af det milda klimatet obetäckta, och i det hela kan drägten sägas ha varit mera afsedd att täcka eller pryda än att skydda och värma. Detta gjorde, att den långt mer än våra dagars »moder» var egnad att tillgodose skönhetssinnets fordringar. Det nakna kom till sin fulla rätt, och genom beklädnadens rika veck snarare yppades än doldes, snarare höjdes än vanställdes gestaltens behag. Deraf denna känsla för manliga och ädla former, som i så hög grad utmärkte forntidens folk; deraf detta skarpa öga för den skönhet, som ligger i en harmoniskt utvecklad kropp, en skönhet, som i den helleniska bildhuggarkonsten funnit sitt högsta uttryck.

Den helleniska drägten var, liksom den romerska*), till sina grunddrag lika för båda könen och bestod hufvudsakligen af två persedlar: en underklädnad (*χιτών*, tunica), ett slags blus oftast utan armar, och en öfverklädnad (*ιμάτιον*, toga), en mer eller mindre vid mantel. Dessa kunde anordnas på flera sätt; vi ange här endast de vanligaste.

Underklädnaden, »chitonen», var väsentligen af tvenne slag: den långa, fotsida joniska (Bild 15 a och 8 a) och den

*) För en framställning af den klassiska drägten jfr Bild 15, 18 och 23; äfven Bild 7, 8 och 32 lemna upplysningar.

korta, ej till knät räckande doriska (Bild 8 b och framstickande under rustningen å Bild 15 b). Den sammanhölls om lifvet med en gürdel, gemenligen så att den öfre delen föll ned öfver den undre. Vid göromål, då man behöfde vara ledigare klädd, kunde chitonen förkortas genom att ytterligare uppdragas kring midjan och med gürdeln befastas. Sålunda uppskörtad se vi ofta den jagande Artemis framstäld (Bild 8 b). Opptill var chitonen hopfästad öfver axlarna med spännen. Hos qvinnorna var ofta både fram- och ryggstycket af chitonen så långt, att den från hopfästningen öfver axlarna åter föll ned till midjan som en krage eller mantilj, hvilken småningom växte ut till ett sjelfständigt plagg, *diplois* (Bild 15 a).

Manteln åter, »*himation*», var ett stort, fyrkantigt stycketyg, hvare gestalten insveptes. Mer än chitonen behöll den tiderna igenom sin ursprungliga grundform och bars i allmänhet på följande sätt. En fik af manteln lades bakifrån öfver venstra axeln, så att den hängde ned på bröstet; derefter fördes plagget bakom ryggen öfver eller under högra armen och framför bröstet samt kastades slutligen tillbaka öfver venstra skuldran, så att yttersta snibben kom att falla ned på ryggen. Att smakfullt kunna anlägga sin *himation* var en konst, som studerades ej blott af sprätten, utan äfven af talaren och statsmannen, eller öfver hufvud af hvar och en, som med framgång ville uppträda offentligen. En vårdslöshet i klädedrägten stötte på ett ohjelpigt sätt hellenens utbildade skönhetsinne. Huru väl och värdigt draperade äro ej dessa forntida gestalter, som den antika bildhuggarkonsten åt oss bevarat! Se t. ex. denne Sofokles (Bild 18)! Hvilken ädel hållning, hvilken lugn och harmonisk personlighet tyckes ej uppenbara sig bakom den enkla drägens rika, kraftfullt fallande veck! Ett mera plastiskt och på samma gång mer ändamålsenligt plagg än den klassiska manteln har ej blifvit uppfunnet.

Om de två förnämsta plaggen, manteln och chitonen, i allmänhet voro de samma för båda könen, så märktes dock vissa olikheter i sättet att bära dem. Qvinnorna buro van-

ligen en längre chiton än männen*). Desse brukade deremot större och vidare mantlar än damerna. Endast den bedagade matronan eller prestinnan inhöljde sig i en stor veckrik *himation*, som till och med ofta drogs opp öfver hufvudet. De yngre qvinnorna buro i allmänhet en mindre och lättare mantel (Bild 15 a), egnad att låta de smidiga formerna framträda**).

Medan chitonen vanligen var af linne och hvit, var manteln i allmänhet af ylle och färgad. Hellenen drog sig dervid ingalunda, såsom vi, för de lifligaste färgerna, t. ex. rödt och blått. Qvinnornas drägt var ofta rikt sirad med broderier och kantprydnader (Bild 15 a).

Hufvudet blef i allmänhet obetäckt. Endast sådana, som voro ständigt utsatta för solen, t. ex. sjömän och resande, buro en kägelformig filtmössa (*πίλος*), såsom vi ofta se på afbildningar af Odysseus, eller en bredskyggig hatt (*πέτασος*), lik den Hermes plägar bära. Desto större omsorg användes på *hårets vård och prydnad*. Hos männen var det ofta med konst krusadt och väl salfvadt; hos qvinnorna samlades det från tinningarne och nacken i en knut på hjessan eller sammanhölls af ett nät eller en hårkorg (Bild 15 a), medan pannan pryddes af ett diadem (*στεφάνη*). Stundom var håret ombundet med ett band och infätadt med blommor. Med ett ord, hårklädseln hos de gamle var af det mest vexlande utseende, likväl alltid mindre stelt anordnad än hos de asiatiske folken, mera enkel och naturlig än i våra dagar.

Fotbeklädnaden, som endast begagnades utomhus — den aflöstes alltid vid inträdet i bostaden — utgjordes vanligen af *sandaler* (*πέδιλα*, soleæ), hårda sulor, som lades under foten och fästades med läderremmar öfver vristen (Bild 7 b

*) Athenarne begagnade dock ännu på Perserkrigens tid den långa joniska chitonen; sedermera var det egentligen presterna, som behöllo den.

***) En alldeles särskild art af manteln var den lätta, kragartade, öfver högra axeln med ett spänne hopfästade »*chlamys*» (*χλαμύς*), som inkommit från Thessalien. Den bars egentligen af ryttare och af ynglingar. Vi se den hos Apollo Belvedere (Bild 7 b).

och Bild 8 b). Äfven förekommo skor och halfstöflor; men i allmänhet fick foten fri och oklämd visa sin skönhet.

Smycken och *lyxartiklar* begagnades i mängd redan i den äldsta tiden, såsom professor Schliemanns senaste gräfningar i Mykene utvisa. Mannen bar en signetring och en staf, ofta konstrikt utskuren; damerna voro utrustade med solfjäder, nålar, örhängen, perlband o. s. v. Hellenen försummade intet, som kunde göra hans yttre uppträdande så vackert och ståtligt som möjligt. Hans öga för det sköna och måttfulla förnekade sig aldrig minst, då det gälde att låta den egna gestalten framstå i så fördelaktig dager som möjligt. Omgifven af konst, var det honom ett behof att i alla livvets förhållanden efterkomma fordringarna af en odlad smak.

Bild 15 a, tagen från en antik vasmålning, visar oss en atheniensisk dam, klädd i den långa joniska chitonen, och just i begrepp att påtaga sin mantel. Hon drager den med venstra handen bakifrån opp öfver venstra axeln för att sedan med högra handen framifrån kasta den återstående fliken af plagget öfver samma axel. Dräkten är stilfullt ornerad i kanterna; hufvud, hals och armlid rikt prydda.

2.

Den helleniska hären bestod väsentligen af fotfolk*). Detta var af två slag: tungt och lätt beväpnade. De förre bildade kärnan af hären och utgjordes af de fria männen, som befunno sig i den ålder, att de voro skyldige till krigstjänst; de senare voro ett slags förstärkningsmanskap af mindre anseende, ofta främmande folk eller legotrupper.

De tungt beväpnade (*ὀπλιται*) buro både försvars- och anfallsvapen. De viktigaste försvarsvapnen (*τὰ ὄπλα*, hvaraf namnet hopliten) voro följande:

*) För en framställning af det helleniska krigsväsendet jfr Bild 15 b, 16 och 20; till jämförelse med det romerska se Bild 24, 25 och 28.

1) *pansaret* (*θώραξ*, lorica), ursprungligen af läder, sedermera af metall, vanligen brons; hos hellenerna oftast bestående af två delar, ett bröst- och ett ryggstycke, hopfästade öfver skuldrorna och i sidan; ej sällan rikt utsiradt och smäckert slutande sig till kroppens former;

2) *hjelmen* (*κράνος*, galea), kämpens skönaste prydnad, ofta försedd med hög kam, dervid fästad, vajande hästsvans, ögonskärm och rörliga kindstycken;

3) *skölden* (*ἀσπίς*, clipeus), stor och rund, buren på venstra armen;

4) *benskenor* (*κνημίδες*, ocreæ), fästade med remmar om vaden.

Af anfallsvapnen voro de förnämsta:

1) *svärdet* (*ἔριφος*, gladius), tveeggadt, kort, med bladformig klinga och liten parerstång nedom fästet;

2) *lansen* (*ἔγχος*, hasta), med skaft af trä och metallspets, ofta försedd med spets äfven i undra ändan för att kunna nedstickas i jorden.

De lätt beväpnade åter (*πελτασται*) hade en liten, ofta halfmånformig, med läder öfverdragen sköld (*πέλιτη*, pelta, hvaraf deras namn) och endast ett anfallsvapen, svärd, dolk eller kastspjut, men intet harnesk. Andra slag af lätt beväpnade voro bågskyttar (*τοξόται*, sagittarii) och slungare (*σφενδονῆται*, funditores).

Under den heroiska tiden begagnades äfven stridsvagnar (*ἄρμα*, currus; jfr Bild 16). Dessa ersattes längre fram af rytteriet, som dock först på den makedoniska tiden, under Filip II, vann någon större betydelse.

Anblicken af en hellenisk här, uppställd i *slagordning*, med hoplitenas tunga massa i midten och de lätt beväpnade på flyglarne, var egnad att injaga skräck hos fienden. Den stränga manstukten och lystringen inom leden gaf intrycket af ett fritt folk under vapen. Krigarne hade före slaget smyckat sig som till fest; hjälmbuskarne vajade stolt och spjutspetsarne blänkte i solen. Spartanerna buro purpurfär-

gade mantlar och friska kransar om håret. I fiendens åsyn anställde fältherren (*στρατηγός*) offer, hvarvid offerdjurets in-elfvor noga undersöktes för att erhålla järtecken. Manskapet uppstämde en stridssång (*παίων*), der Ares anropades om seger. På gifvet tecken rörde sig den täta falangen framåt, långsamt och jemnt, hopliterna med lansen på skuldran, pel-tasterna hållande kastspjutet i remmen, och skyttarne med pil på bågen. Stridssignal blåstes, och man stormade an med väldigt härskri (*ἀλαλά*). Sällan förmådde de lösa barbar-hoparne uthärda ett sådant anfall. Om motstånd gjordes, gick man, efter kastvapnens användande, fienden på lifvet med lans och svärd. En förtviflad tvekamp började, man genombröt den fiendtliga härens led och slagandet slutade först, då slaget var vunnet, eller då det blåstes till återtåg, som företogs baklänges för att ej bli öfverrumplad. Efter segern plundrades de fallne, hvilket under striden var strängt förbjudet, bytet delades, de stupade begrofvos högtidligen, tackoffer anställdes åt gudarne och segertecken (*τρόπαιον*, tro-pæum, »trofé») restes, vanligen bestående af eröfrade vapen och rustningar.

Bild 15 b, tagen från en antik vas målning, visar oss en hellenisk hoplit i full anfallsställning, med rikt orneradt harnesk och den runda, argoliska skölden högt lyftad på venstra armen.

28. Augustus.

Augusti bild har tvenne sidor: triumvirns och kejsarens. För efterverlden framstår företrädesvis den senare; hans långa, lyckosamma regering (31 f. Kr. — 14 e. Kr.) har nästan kommit oss att glömma, att han från början var son af en romersk senator och hette Cajus Octavius. Men för att rätt förstå Augustus, för att fatta den sällsporda förening af lycka och klokhet, som kännetecknar hela hans bana, måste vi minnas honom äfven under den tid, då han småningom arbetade sig fram till magten.

Första anledningen till hans framgång blef, att han i unga år adopterades af sin släktinge Cæsar, den store diktatorn, och genom testamente insattes till dennes arfvinge. När Cæsar föll för mördarnes dolkar, år 44 f. Kr., befann sig den unge, då nittonårige *C. Julius Cæsar Octavianus* — såsom han enligt romersk sed efter adoptionen kallades — uti Apollonia, en stad i Epirus, der han under den berömde talaren Apollodoros studerade värtaligheten. Genast ilade han till Rom. Bildskön och belevad, skenbart anspråkslös i sitt uppträdande och i mycket lifligt påminnande om sin store frände, vann han snart folket och hären för sig. Klokt visste han att begagna sig af den strid, som rasade mellan senaten och *M. Antonius*, Cæsars medkonsul. Då denne, som lagt beslag på diktatorns kvarlåtenskap, vägrade utlemna Octaviani arf, ställer han sig först på senatens sida mot Antonius. Men när denne var besegrad och senaten visade sig likgiltig för Octaviani anspråk, slår han hastigt om och förenar sig i

stället med sin forne motståndare, Antonius, och en annan af Cæsars fältherrar, *M. Æmilius Lepidus*, som förde befäl öfver en här i Gallien. Desse sluta sig tillsammans till ett triumvirat för att ordna staten, som det hette (triumviri reipublicæ constituendæ), men i sjelfva verket för att hämnas på senaten och mellan sig dela magten i rikets vestra provinser, som redan tillhörde dem, emedan legionerna der stodo på deras sida.

Ur detta s. k. *andra triumvirat* år 43 f. Kr. utbildar Octavianus efter hand sitt envælde. Härvid visar han sig som en mästare i politisk beräkning, men äfven, der detta ej hjälpte, hänsynslös och våldsam. Under de borgerliga fejder, som fylla de närmaste tolf årens historia och som slutade med Octaviani seger vid Actium, går han ingalunda fri från beskyllningen att ha doppat sina händer i medborgares blod. Han stärfjade icke det hänsynslösa sätt, hvarpå Antonius och dennes gemål, Fulvia, i Italien rasade mot republikanerna. 300 senatorer, som fallit i hans händer vid Perugias intagande, lät han skoningslöst döda. Antonii son och Cæsarion, en son af Cæsar och Kleopatra, offrade han för statens, men äfven för sin egen säkerhet. Detta förfarande sätter en mörk fläck på hans minne. Han fortsatte dock ej blodsutgjutelsen längre än han ansåg ovilkorligen nödvändigt; sedan han obestridd kunde herska, började de älskvärdare, rent menskliga sidorna i hans natur att fritt utveckla sig. Och derutinnan skiljer sig Octavianus från andra despoter: den blodige triumvirn blef en mild och rättvis kejsare.

Efter *slaget vid Actium* år 31 f. Kr. var Octavianus utan medtäflare om magten. Två år dröjde han i Orienten för att ordna förhållandena der. Derpå återvände han till Rom och höll en glänsande tre dagars triumf. Frågan var, huru han nu skulle begagna sin magt. Hans vännar tänkte derom olika. *Agrippa*, Octaviani store fältherre, som åt honom vunnit hans vackraste segrar, säges ha tillstyrkt honom att afstå från enväldet och återställa den gamla författningen. *Mæ-*

cenas åter, den fine statsmannen och konstvännen, rådde honom att försigtigt söka bevara sin magt; att nedlägga den vore detsamma, som att afstå den åt en annan och äfventyra lifvet. Det senare rådet stämde otvifvelaktigt bäst med Octaviani lynne. Han följde det och lät den underdåniga senaten åt sig uppdraga det ena embetet efter det andra; han blef imperator för lifstiden, konsul, tribun, censor, pontifex maximus. Sålunda samlade han småningom all magten i sin hand, och han visste att klokt bevara den. Till en början lät han ärligen omvälja sig till konsul. År 27 f. Kr. nedlade han t. o. m. alla sina embeten, likväl endast för att af senaten låta öfvertala sig att ånyo på tio år återtaga dem. Vid detta tillfälle var det som senaten gaf honom det smickrande namnet *Augustus* (den invigde, vördnadsvärde), en titel, som sedermera gifvits åt alla hans efterträdare, men som hos efterverlden företrädesvis kommit att utmärka den förste kejsarens person. Ett dylikt frivilligt tillbakaträdande förnyade han sedan flere olika gånger under återstoden af sin regering. Det tjenade till att visa hans oumbärlighet och att ytterligare befästa hans magt, som sålunda, meddelad för fem eller tio år i sänder, fick utseende af att vara laglig och utgången från folket.

Förträffligt visste Augustus — och detta var kanske hans mest framstående egenskap — att dölja sin hersklystnad under en skenbar ligkiltighet för magten. Varnad af sin store föregångares exempel, nöjde han sig med enväldets verklighet och afstod från dess yttre former, diademmet och konunganamnet, som voro romarens stolta sinne förhatliga. I drägt och uppträdande skilde han sig ej från de öfriga senatorerna. Han eftersträfvade ingen högre rang än att vara »*princeps senatus*», den främste i rådet, och lät rätt och slätt kalla sig »*Cæsar*», ett slägtnamn, som sedermera öfvergått att bli en titel (kejsare). Comitier höllos fortfarande, ehuru endast för att bekräfta imperatorns förslag; senaten sammanträdde också, men rensad från alla hans motståndare. Genom detta

sluga sätt att gå till väga gled republiken sakta och omärkligt öfver i kejsardömet.

Sin magt begagnade Augustus med ett herskarelugn, och en herskarevishet, som förvärfvat honom samtids och efterverlds beundran. Han gaf åt riket hvad det så länge förgäfves suckat efter, nemligen *lugn i det inre* och *fred i det yttre*. Med mild hand läkte han de sår, som de långa inbördes krigen hade slagit. En *ordnad förvaltning* infördes; provinserna indelades i cæsariska och senatoriska. För ståt-hållarnes utpressningar sattes en gräns genom strängare uppsigt, och skattebördan gjordes genom en jemnare fördelning mindre tryckande. På alla områden spordes inflytandet af kejsarens visa och fridsälla styrelse. Samfärdseln förbättrades. Breda, med kvaderstenar belagda *militärvägar* bygdes för att sammanbinda rikets vidt skilda delar. En *rikspost* upprättades, som blixtnabbt förde herskarens bud åt alla håll. Handel och sjöfart, som lidit mycket under de borgerliga krigen, uppblomstrade hastigt. Lyxen och sedeförderfvet, som i republikens sista tid börjat gripa allt mer omkring sig i det romerska samhället, motarbetades genom en sträng lagstiftning. Flera stadganden, t. ex. *lex papia poppæa*, gynnade äktenskaps ingående och lade skatt på ungarlar. Hufvudstaden förskönades genom präktiga tempel, bildstoder och palats. Rom genomgick i Augusti dagar en sådan förändring, att han med rätta kunde skryta af att ha mottagit en stad af tegel och ha efterlemnadt en ny af marmor.

Konst och *vetenskap* omhuldades flitigt af Cæsar och hans vän Mæcenas. Det första offentliga biblioteket i Rom anlades på Palatinska kullen af Augustus. Sjelf försökte han sig till och med som skald, och sin fina smak visade han i frikostiga belöningar åt snillet. Han fick dess lof tillbaka. Hvad vore Augusti tidevarf utan en *Flaccus*, en *Maro*, en *Livius* och många flere? Den guldålder, romerska litteraturen i hans dagar upplefde, kastade sin glans tillbaka på herskarens person.

Sjelf ingen stor härförare, sökte Augustus aldrig krigisk ära. Visserligen föreföllo under hans regering flere gränstrider, der hans fältherrar gjorde kejsarens namn känt och fruktadt. Men i allmänhet gjorde Augustus allt för att upprätthålla freden, som också »sedan stadens grundläggning» aldrig varit så allmän och varaktig som i hans tid. Två gånger kunde han till och med låta *sluta Janustemplet*, hvars portar sedan Numas dagar endast en gång, efter första puniska kriget, varit stängda.

Lycklig som få i sina politiska beräkningar, var Augustus det ej i sitt eget hus. Hans enda barn, hans *Julia*, förorsakade honom sorger och skam genom sina utsväfningar; hans gemål, den stolta, hersklystna *Livia*, fylde palatset med mörka ränker för att bana sina söner väg till tronen. Sin måg, sina dottersöner, dem han tänkt sig som sina efterträdare, såg han gå bort i förtid. Tryckt af husliga bekymmer, men bevarande sin lugna värdighet, sitt herskarpatos in i det sista, afled han på en resa uti Nolæ i Campanien år 14 e. Kr., lemnande riket i arf åt sin styfson, den sträfve, hatade Tiberius.

Bild 28 är tagen efter den berömda marmorstod, som 1863 påträffades utanför Porta del Popolo i Rom vid Livias forna villa och som nu bevaras i »Braccio Nuovo» af Vaticanen. Af Augustus har man eljes en massa afbildningar, först och främst på mynten, och vidare i de tusentals statyer af kejsaren, hvarmed enskilda och offentliga byggnader samt gator och torg i alla rikets städer plägade prydas. Den här afbildade stoden visar oss imperatorn i allocutionens ögonblick, d. v. s. talande till sina legioner. Högra armen är lyftad till en värtalig gest, på den venstra hvilar spiran (*sceptrum*), Kejsaren är iförd ett konstrikt utarbetadt harnesk (*lorica*)*.

*) På harnesket finnes framstald i skönt, drifvet arbete kejsarens oblodiga, af skalderna mångbesjungna *seger öfver Partherna*. I midtelpartiet synes en barbar, klädd i byxor och blus, återlemnande de från Crassus tagna romerska

som noga smyger sig efter kroppens former och låter dessa kraftigt framträda. Under harnesket sticker fram en veckad läderkjortel och tunican. Krigsmanteln (*sagum*) är lätt kastad öfver högra höften och venstra armen. Hjälm och fotbeklädning saknas, såsom ofta på dylika statyer.

Märkligast är kejsarens hufvud. Dragen äro högst regelbundna. Den breda pannan, de skarpt tecknade ögonbrynen, som nästan mötas, hvilket de gamle ansågo som ett skönhets-tecken, den raka halsen tyda på ovanlig klokhet och själfbeherskning. I blick och hållning ger sig tillkänna en medveten öfverlägsenhet, men tillika en måttfullhet, ett vinnande behag, som aldrig förlorade sin tjuskraft öfver romerska sinnen.

fältecknen åt segraren, som åtföljes af en varg. Till höger och venster om hufvudgruppen synas andra barbarer i sittande ställning. Opptill och nedtill äro gudamagter afbildade. Öfverst synes *Uranus*, i molnen öfverskyggande solguden, som på sin vagn ilar fram i Auroras spår. Nederst synes *Gaea*, jordens gudinna, med fyldt ymnighetshorn och två barn. På ena sidan om henne *Apollo* med lyran på en grip, på den andra *Diana* på en hind. På mellbyglarne, som öfver axlarna sammanhålla harneskets bröst- och ryggstycken, sünxer.

51. Riddare.

Under Medeltiden fick rytteriet en betydelse, som det ej egt förut. Sedan bönderna förlorat sin frihet och i det tionde århundradet upphört att följa härbannet, var det adelsmännen, som gjorde vapenhandtverket till sitt privilegium och, sittande till häst i full rustning, bildade kärnan af hären. Krigstjensten till häst kom i högt anseende. Den var en vasalls förnämsta skyldighet, och riddaren, som deraf hade sitt namn (*miles, caballarius, chevalier, knight*), gjorde den till sitt yrke. Visserligen gäfvos äfven oadliga ryttare. Men i allmänhet var det endast herrarne, som kunde draga de betydliga omkostnader, som voro förenade tjensten till häst; endast de fingo en sådan uppfostran, som kräfdes för att kunna bära vapen, och för inträde i riddarståndet fordrades i regeln adlig börd.

Under chevaleriets blomstringstid*) och särskildt under korsstågen utgjordes riddarens förnämsta skyddsmedel af *ringbrynjan*, som bars öfver eller under vapenrocken. Men under den senare delen af Medeltiden, isynnerhet från 1400-talets början, blef det sed att genom en fullständig jernbeklädning från topp till tå skydda både häst och karl. Riddarens hufvud var till att börja med instucket i en rymlig *stålhelm*, som med en rörlig del, visiret, äfven kunde betäcka ansigtet; hjälmkammen pryddes af horn, vingar, en fantastisk djurgestalt eller en vajande fjäderbuske i riddarens färger. Den öfriga delen af kroppen skyddades af ett tungt *harnesk* utaf jern eller stål. Särskilda stycken täckte, bröst, rygg, axlar och höfter; halsen bevarades

*) För en framställning af riddarväsendet jfr Bild 44, 51, 52, 53 och 54.

af en *jernkrage*, försedd med hög brytring för att afvärja hugg och stötar. Dertill kommo *arm- och benskenor* för öfver och underarm, lår och vad, samt särskilda kapslar för knän och armbågar. Alla dessa delar voro genom jernhakar eller läderremmar fästade vid hvarandra, för att jernmannen något så när obesväradt skulle kunna röra sig. Till en fullständig utrustning hörde äfven *stålhandsken*, hvars kastande var tecknet till utmaning, och *sporrarne*, riddarens förnämsta utmärkelsetecken, dem han bar af guld och väpnaren af silfver.

Den tungt pansrade riddarens förnämsta vapen voro *lansen* och *slagsvärdet*. Den förra var ofta nog ända till 14 eller 15 fot lång och så tjock, att nedtill måste göras en inskränning deri, för att riddaren skulle kunna omfatta honom; vid anfall hölls han fast stödd mot skuldran eller med ändan fästad i en doppsko eller stöthake på harnesket eller sadeln. Svärdet var särdeles bredt och stort, ofta afsedt att föras med båda händerna. Dessutom begagnades äfven *dolken* för att i strid på nära håll göra slut på en fiendes lif, därför ironiskt kallad »*misericorde*»; vidare den tvåbladiga *stridsyxan*, som i en skicklig kämpes hand kunde åstadkomma förskräcklig förödelse bland fotfolkets led, och en *klubba*, bestående af en väldig staf med en fastkedjad jernkula i ena ändan, hvarmed man, då intet annat hjälpte, hamrade lös på stålrustningarne för att krossa dem.

Härtill kom *skölden*, vanligen af blank metall. Den hängde i en läderrem om riddarens hals, för att han med sin jernklädda hand lätt skulle kunna gripa dess handtag till skydd. Men skölden hade ock en annan uppgift; den bar riddarens vapenmärke, så att man, äfven då han uppträdde med nedfäldt visir och i en rustning, som gjorde alla lika, skulle kunna igenkänna honom. Riddarens sträfvan var att i strider och torneringar göra sitt sköldemärke ryktbart. När han sedan kom hem till sin borg, upphängde han det i riddarsalen som ett vittnesbörd om sina bragder. Hans söner voro stolta att få bära fadrens ärorika sköldemärke, och så uppkommo efter hand adliga vapen, som gingo i arf inom släkten.

Äfven på *hästens utstyrel* nedlades stor kostnad och omsorg. Ofta, särskildt vid torneringar, pryddes han med långa, ända till marken släpande täcken i riddarens färg; i striden bar han, liksom sin herre, ett tungt jernpansar. Detta bestod af flere stycken, som skyddade hufvud, hals, bringa och bogar. För att motståndaren ej skulle ha något att fatta tag uti afhöggos ofta öronen, manen och svansen. Det ansågs eljes oridderligt att sära hästen; och många stridshingstar blefvo nästan lika namnkunniga som sina herrar.

En dylik bepansring för häst och karl måste göra en här af riddare, då den med fälda lansar sprängde an mot fotfolkets illa öfvade hopar, hardt när oemotståndlig. Den bidrog att befästa *feodaladelns öfvermågtiga ställning* inom samhället. Hvad kunde väl borgaren eller bonden uträtta mot de väl beridna, genom sina rustningar för pil och svärd hardt när osårbara herrarne? Men detta krigssätt förde äfven till *evig osämja herrarne emellan*. Adelsmannen, som ständigt gick klädd i stål, kände väl värdet af sin tjänst och törstade efter tillfällen att utmärka sig. Vid minsta anledning reste han sig mot sin läns herre eller började ofred med sin granne. Härigenom urartade medeltidens krig till idel småfejder, der den enskilde, men ej folket i sin helhet, var intresserad, och der väl tapperheten, men icke fosterlandskärleken utvecklades.

Det var *upptäckten af krutet*, som småningom åstadkom en fullständig omhvälfning både inom krigsväsendet och samhällsförhållandena. I början voro dock eldvapnen högst ofullkomliga, och man gjorde endast de tunga rustningarne ännu tyngre för att motstå kulornas inverkan. De blefvo derigenom högst besvärliga och äfven farliga att bära; drabbningar omtalas t. o. m., der ingen riddare fallit för svärdsslag, men väl en och annan ljugit döden af qväfning vid fallet från hästen. Men sedan artilleriet vid Nyare tidens början blifvit förbättradt och handgevären börjat att allmänt användas under de långvariga krigen mellan Karl V och Frans I, blef det tunga stålpansa-

såsom onyttigt efter hand bortlagt*). Dermed var äfven ett viktigt värn för feodalherrarnes stolta ställning fallet.

Bild 5 är tagen efter ett kopparstick af Hans Burgkmair från början af 1500-talet. Den visar oss kejsar Maximilian I, »den siste riddaren», i full rustning på sin stridsingst. Den praktälskande kejsaren har prydt sin hjälm ej blott med en buske af påfågelsfjedrar, utan äfven med ett nedhängande, bladformigt smycke af guldbleck. Sporrarne och det stora slagsvärdet antyda riddaren. Den eljes oundgängliga skölden med vapenmärket är här utbytt mot härförarens kommandostaf. Men på hästens hufvud och pansar synes det österrikiska vapnet, en fläkt örn med krona. Djurets svans är efter de tyska riddarnes sed afhuggen.

*) Bröstharnesk begagnades dock långt in under 1600-talet.

65. Luther. Melanchton.

1.

Först vid mognad ålder, 34 år gammal, var det som **Dr Martin Luther** trädde fram som reformator. Han hade då i tolf år varit munk och genomgått en högst märklig inre utveckling. Son af en fattig bergsman på Thüringerwald, men af fadren bestämd för den lärda vägen, hade han kommit till universitetet i Erfurt för att studera juridik. Men drifven af en inre oro, vände han plötsligt världen ryggen och inträdde i stadens Augustinerkloster (1505). Här utkämpade Luther en hård strid med sig sjelf.

Genom försakelse och botöfning ville han döda sin köttliga natur och vinna frid med Gud. Han förrättade de lägsta munksysslorna, fastade ifrigt och spåkte sin kropp. Men förgäfves; hans oro öfver synden endast ökades, och slutligen kastade honom det onaturliga sjelfplågeriet på sjukbädden. Först småningom upprättades han genom de faderliga råd han fick af *Johan v. Staupitz*, den ärevärdige ordensprovincialen, som inspekterade klostret. Denne hänvisade Luther till bibeln, i hvars studium han nu fördjupade sig. De heta inre striderna och det stilla begrundandet af de heliga skrifterna i cellens tysta timmar blefvo af största betydelse för Luther. Det var derunder, som han mognade för sitt kommande kall som reformator; det var derunder, som han oförmärkt leddes på den sanning, som sedan blef kärnpunkten i hans lära och lif: *att människan varder rättfärdig, icke genom gerningarna, utan genom tron allena.*

Från klostrets ensamhet ryktes emellertid Luther ut i ett verksammare lif. Kurfursten af Sachsen, *Fredrik den vise*, som af Staupitz gjorts uppmärksam på broder Martins ovanliga gåfvor, kallade honom till professor i filosofi vid det nyinrättade universitetet i Wittenberg (1508). Här höll Luther icke blott föreläsningar; halft tvungen af Staupitz, började han äfven att predika, och lyssnande skaror trängdes snart kring den unge läraren, hvars tal var genomandadt af öfvertygelsens värme och lif. Alltjemt fortfor dock Luther att bo i cell och företog (1510) i sin ordens ärenden en resa till Rom. Derunder lärde han känna den djupa osedlighet, som gömde sig bakom den heliga stadens murar. »För 1000 gyllen ville han», såsom han längre fram yttrade, »ej ha den resan ogjord». Efter återkomsten blef Luther (1512) teologie doktor, en värdighet, hvar af han för all framtid ansåg sig förbunden att oförskräckt kämpa för den bibliska sanningen. Genom ifrigt studium af Pauli bref och kyrkofadren Augustinus hade han redan kommit till en del nya åskådningar; dock var han ännu en god katolik.

Det var först då tidens andliga förderf kom honom alltför nära in på lifvet som han, den dittills inåtvände och tillbakadragne, kände sig kallad att träda opp deremot. Aflatskrämaren *Johan Tetzels* fräcka framfart i trakten af Wittenberg väckte Luthers harm. Och då han förgäfves predikade deremot, då hans egna biktborn trotsigt åberopade sig på den syndaförlåtelse de köpt hos Tetzels, anslog han i helig vrede på slotts-kyrkans dörr i Wittenberg sina 95 theser om aflaten (1517). Härvid vände sig Luther ingalunda mot påfven eller kyrkan, ej ens mot aflatens grundsats, utan endast mot de himmelsskriande missbruk, hvartill aflatshandeln hade ledt. Han afsigt var blott att åstadkomma rättelse i ett enskildt fall. Och dock bildar den strid om aflaten, som härigenom väcktes, utgångspunkten för reformationen. Påfven betraktade visserligen till en början striden i Tyskland som en vanlig munktvist; men den visade sig snart ödesdiger för den romerska kyrkan. An-

greppet var alltför berättigadt för att ej gillas af den upplystare samtiden, och det första anfallet skulle snart draga flere efter sig.

Luthers verksamhet under åren 1517—1521 tillhör verldshistorien. Vi veta, huru han, viss på sin rättvisa sak, hvarken genom hot eller lockelser kunde förmås att återtaga sina ord. Tvärtom tvangs han genom motståndarnes hätskhet att gå vida längre, än han från början åsyftat. Vid *disputationen i Leipzig* (1519), dit han af dr Eck blifvit utmanad, förnekade han öppet påfvens och kyrkomötenas auktoritet. Derpå följde den påfliga bannlysningsbullen, som Luther högtidligen brände, och brytningen med påfven, som han i det längsta sökt undvika, var derigenom ohjelpigen skedd och för hela världen kungjord. Under stridens fortgång hade Luthers öfvertygelse vunnit i klarhet och fasthet. Allt frimodigare stälde han sig på bibelns grundval; allt skoningslösare blottade han de tillsatser, hvarmed Kristi lära under tidernas lopp blifvit grumlad, och i eldiga stridsskrifter uppmanade han tyska folket att afskudda sig det romerska oket.

Striden om aflaten hade sålunda småningom vidgat sig till en strid om den katolska kyrkans hufvudläror, och bålet hade otvifvelaktigt blifvit den djerfve munkens lott, likasom hans föregångares, om han fallit i den påfliga kurians händer. Men Luther skyddades af sin landsherre, *Fredrik den vise*, som strängt höll på att hans sak skulle afgöras i Tyskland och ej i Rom. På *riksdagen i Worms* (1521), dit Luther kallades att stå till svars för sina villomeningar och der han inför kejsaren och riksstånderna oförskräckt yttrade, att han ej kunde återtaga något af hvad han sagt, med mindre han med bibelns klara ord öfverbevisades, blefvo visserligen både han sjelf och hans anhängare förklarade i akt. Men Luthers lif räddades, då *Fredrik den vise* för den närmaste tiden dolde honom undan verdens blickar på sitt fasta slott, Wartburg. Och hans anhängare fingo andrum, då kejsarens arm förlamades af de ständiga krigen med fransmän och turkar. Wormseredikstens verkstäl-

lande sköts till en oviss framtid, och reformationens fortgång var tryggad.

Under den återstående delen af sitt lif intager Luther ej samma framstående rum på världsskådeplatsen som under dessa upprörda år. Bannlyst och i akt förklarad, kunde han ej personligen deltaga i de många riksdagar och möten, der religionsfrågan denna tid var före. Men i tal och skrift kämpade han troget för evangeliets sak och uppträdde kraftigt mot de missuppfattningar, hvartill den nya rörelsen gaf anledning, särskildt bondekriget och vederdöparnes utsväfningar. Medan hans lära hastigt spridde sig till norra Tyskland och de Skandinaviska länderna, förblef han sjelf reformationens verkets lefvande medelpunkt. Från alla håll, från Brandenburg, från Mecklenburg, från Sverige, begärde man Luthers råd vid ordnandet af den nya kyrkan. I Sachsen företog han sjelf på kurfurstens uppdrag detta svåra verk. Tillsammans med sin vän *Filip Melancton* höll han kyrkvisitationer och utgaf, för att afhjelpa presternas och folkets grofva okunnighet, postillor och katekeser. Under allt detta fortfor Luther, trots tilltagande sjuklighet, att verka som föreläsare och predikant i Wittenberg ända till sin död 1546. På en resa till Eisleben, der han som skiljedomare skulle slita en tvist mellan två grefvar af Mansfeld, afled han i sin födelsestad, 62 år gammal, men ligger begravnen i Wittenbergs slottskyrka under den predikstol, hvarifrån hans stämma så länge ljudit.

Som *reformator* utmärkes Luther framför allt genom sin troskraft. Genom hård inre strid hade han kämpat sig fram till en orubblig öfvertygelse och denna gjorde honom oemotståndlig. Vål kunde hans kraft mången gång svalla öfver. Han blef lätt häftig och uppbrusande. I sina stridsskrifter mot Henrik VIII i England om sakramenternas sjutal och mot Erasmus om viljans frihet skrädde han ingalunda ord, ja begagnade ofta uttryck, som måste förefalla vår tid väl mustiga. Men bortsedt från det ofta nog häftiga språket, var eljest ett framstående drag hos Luther den

skonsamhet, hvarmed han gick tillväga vid sitt verk. Midt i näfrättens tidevarf, sökte han afstyra alla våldsamerheter. Midt under det allmänna nedbrytandet af den gamla kyrkans former och skapandet af nya, visste han — hvad som är det svåraste af allt — att sätta en gräns för sin egen reformation. Han uppställde härvid som *grundregel*: att låta allt *quarstå*, som ej rent af var *obibliskt*; och dervid blef han, det är hans ära. Man har dock förebitat honom ofördragsamhet mot olika tänkande, särskildt mot de reformerte. Vid religionssamtalet i Marburg 1529, der Luther disputerade med Zwingli och der man enat sig i de flesta frågor, mottog Luther ej den af motståndaren till försoning framräckta handen, emedan denne ej kunde gå in på hans uppfattning af nattvardsläran. Detta var hårdt och hindrade en sammanslutning emellan de båda protestantiska hufvudrörelserna; men det var nödvändigt för den goda sakens framgång att vara fast och ej göra eftergifter hvarken åt den ena sidan eller den andra. Luther var eljes ej den, som lät småaktiga lärotvister förqväfva det nya lifvet. Om hans efterföljare förföllo till detta fel, så var skulden ej den store reformatorns.

Som *andlig författare* har Luther efterlemnat en otrolig mängd skrifter både på latin och tyska. Främst bland alla står hans lifs storverk, den tyska bibelöfversättningen, som börjades under hans vistelse på Wartburg och fullbordades 1534. Den är märklig ej blott derför, att den så underbart troget och kraftigt återgifver urskriftens anda och ord, utan äfven i rent språkligt afseende, emedan den mer än något annat verk bidragit till att utbilda det nyhögtyska skriftspråket. De lärde hade dittills skrivit på latin; Luther visade, att man med fördel kunde bruka modersmålet, och gjorde bibeln från en dyrbar och sällsynt bok till Tysklands mest lästa folkbok. På sin bibelöfversättning nedlade han i samråd med Melancton och flere lärda en otrolig möda. Eljes voro hans skrifter och tal gemenligen ögonblickets barn, tillkomna utan

lång eftertanke, ej alltid formfulländade, men fulla af öfversvallande andlig kraft, lättfattliga och genomträngande. Särskildt minnas vi hans psalmer, dels öfversättningar af Davids, dels egna; framför andra: »Eine feste Burg ist unser Gott». I dem uppenbarar sig mer än annorstädes hans friska ursprunglighet och glada tro. Genom dem möjliggjordes också den gemensamma församlingssång, som på ett mäktigt sätt lifvade de protestantiska gudstjensterna och ofta mer än predikan bidrog att sammanhålla och uppbygga massorna. På många ställen var det just den omständigheten, att menigheten midt under messan uppstämde en kraftig, tysk koral, som gaf anledning till den katolska gudstjenstens afskaffande.

I sitt *enskilda lif* var Luther enkel och fryntlig. Allt sedan sin klostertid hade han vant sig vid stor återhållsamhet, hvilket dock ej hindrade, att han i kretsen af sina vänner gerna skämtade vid bordet. Derom vittna hans »*Tischreden*», bordssamtal, der han med flödande humor berör alla möjliga förhållanden i lifvet. Hans största nöje var att göra musik med sina vänner, sjunga, spela flöjt och luta. »Vår Herre vill hafva glada menniskor», sade han, och intet var så i stånd att vederqvicka hans själ, att lätta hans svärmod som tonernas konst. 1524 bortlade han munkåpan, efter att ha burit den i 19 år, och gifte sig följande år med en f. d. nunna, *Katharina von Bora*, dermed gifvande de evangeliska presterna ett exempel att ej vidare hålla coelibatet. Som husfader var Luther from och patriarkalisk. Hvar afton gjorde han sin bön med blottadt hufvud vid öppet fönster. Af sina lärjungar var han icke blott högt uppburen, så att hans ord aktades som orakel, utan ock hjertligen afhållen för sitt varma, öppna, lätt tillgängliga väsen. Med alla sina egenskaper, sitt tankedjup, sin trosglöd, sin lutning åt det mystiska, sitt svärmod och sin humor var han en äkta tysk personlighet, som därför hade lätt att förstå sitt folk och lätt blef förstadd af detsamma.

Bild 65 a är tagen efter ett träsnitt af Lucas Cranach, Luthers samtida och vän, hofmålare hos den sachsiska kurfursten och tillika borgmästare i Wittenberg. Denne har gifvit oss många bilder af Luther från olika tider af hans lif: en från hans klostertid, der vi se honom i munkåpa med rakad hjessa, utmärklade drag och djupt liggande ögon; en annan der han uppträder som »Junker Jörg» i harnesk, med långt hår och skägg m. fl. Förevarande bild är från hans äldre år, då han blifvit något korpulent, och anses som en af de bästa. Den visar oss den mognade, frimodige, trostarke reformatorn med den öppna blicken, men har äfven åtskilligt af den fryntlige, välmående borgaren; enligt Luthers egen mening borde den förre ej utesluta den senare. Hans gestalt var af medelstorlek, starkt bygd och drägten, efter utträdet ur klostret, gemenligen en enkel, svart doktorstalar med vida ärmar, hvilken sedermera blef urbilden för den protestantiska prestdrägten.

2.

Luthers bild låter sig icke gerna tänka utan hans trogne vän och medhjelpares, **Filip Melanchtons**, vid sidan. Denne var född 1497 i den badiska orten Bretten, och son till en hederlig vapensmed. Hans egentliga namn var *Schwartzerd*, hvilket han enligt gängse sed bland tidens lärde öfversatte på grekiska. Tidigt togs han i vård af sin frände, den berömde humanisten *Johan Reuchlin*, och blef redan som barn ett under af lärdom och vett. Efter vidt omfattande studier i Heidelberg och Tübingen kallades han 1518, endast 21 år gammal, till professor i grekiska vid universitetet i Wittenberg. Här blef Melanchton snart vunnen för reformationen och knöt med Luther ett vänskapsband, som varade lifvet igenom.

Huru olika voro dock de båda vännerna! Den ene full af eld och handlingskraft, ständigt framkastande nya, stora

tankar, alltid stridsfärdig; den andre en stilla inåtvänd natur, som midt i en brusande tid endast ogerna låter sig störras i sina studier. Men just genom denna olikhet voro de särskildt egnade för att fullständiga hvarandra. Den ene predikade, disputerade, kämpade ute i världen; den andre satt på sin kammare och sammanställde under stilla begrundande de nya tankarne i system. Betydligt yngre än Luther, såg Melanchton upp till honom som en fader, medan Luther, ehuru äldre, lät sig undervisas i grekiska af sin lärde vän. Mild och saktmodig lade Melanchton mången gång en nyttig hämsko på Luthers häftiga ifver; men å andra sidan var det ofta dennes starka ande, som måste upprätta och stödja den något vankelmodige Melanchton. Luther har sjelf träffande betecknat förhållandet dem emellan så: »Jag är dertill född, att jag måste kriga och ligga i fält med djeffarne och deras anhang: därför äro mina böcker så stormande och krigiska. Jag skall utrota stubbar och stammar, hacka bort törnen och häckar, fylla vattenpussarne; jag är den grofve skogsrödjaren, som måste bryta väg och ställa den i ordning. Men magister Filip går stilla och varsamt fram, odlar och planterar, sår och vattnar med fröjd, eftersom Gud har gifvit honom sina gåfvor».

Förhållandet till Luther gjorde, att Melanchton kom att egnas en god del af sina krafter åt teologien. Humanismen hade dithills förberedt reformationen; med Melanchton, en af dess ypperste målsmän, träder den i reformationens tjänst. I sina »*Loci theologici*» gaf han redan 1521 den första vetenskapliga sammanfattningen af den nya läran. Melanchton var det också, som fick i uppdrag att författa den försvarsskrift, Lutheranerna till riksdagen i Augsburg 1530 skulle inlemna. Denna blef visserligen af kejsaren förkastad, men under namn af »*Confessio Augustana*» erkännes den än i dag af de Lutherska kyrkorna som deras förnämsta bekännelseskrift. Den augsburgiska bekännelsen, liksom den kort derpå författade »*Apologien*» för densamma, gjorde Melanchtons namn

så berömdt i Europa, att han både från England och Frankrike mottog kallelse att bilägga dessa länders trosstridigheter, kallelser, dem han dock ej hörsammade. Vid *religionssamtalet i Regensburg* 1541, der frågan om försoning med katolikerna var å bane, företrädde Melanchton åter de tyska protestanternas sak. Men för sitt uppträdande der, liksom för hela sitt senare lifs verksamhet, har han, isynnerhet efter Luthers död, från de stränga Lutheranernas sida fått uppbära hårda förebräelser för vankelmod och alltför stor eftergifvenhet i trossaker. Med sin frihet från partilidelser och förutfattade meningar kunde han ej se idel orätt i motståndarnes uppfattning. Katolikernas påståenden om kyrkostyrelsens anordning med påfve och biskop, de reformertes åsigt i nattvardsläran ansåg han ej så oförenliga med evangelisk tro, att de måste medföra en ständig splittring mellan de olika kyrkorna. Sjelf en fridens man offrade han förgäfves sina krafter för att åstadkomma enighet mellan de stridande. Kroppsligen bruten och trött af de ständiga religiösa fejderna, afled han i Wittenberg 1560, 63 år gammal, och hvilar i slottskyrkan derstädes vid sidan af sin vän, den store reformatorn.

Medan man kan tvista om Mäster Filips renlärighet, bliver hans förtjenst om den lärda odlingen orubblig. Vetenskapen var för honom, den lärde humanisten, alltid ett behof, och han var hemma i nästan alla dess grenar. I sina föreläsningar förklarade han den heliga skrift, men ännu oftare de grekiska och romerska författarne; han läste vidare filosofi, historia, retorik, logik, matematik, fysik, medicin och psykologi. Vi häpna öfver ett så mångsidigt vetande. Men ej mindre förvånande var den klarhet och lättfattlighet, hvarmed han, den grundlärde mannen, visste framlägga sina tankar inför skaror af lyssnande lärjungar, som ofta kommit fjerran ifrån för att höra honom. Sjelf hade han utgått från de klassiska studierna; och öfvertygad om deras nödvändighet som grundval för samtidens bildning, verkade han på ett fruktbart sätt för sina åsichter både i sin undervisning vid universitetet och genom de otaliga utlä-

tanden och studieplaner, han på begäran författade för skolor och gymnasier på alla orter. Genom denna lärareverksamhet, som sträckte sig genom mer än en mansålder, genom läroböcker i retorik och filosofi, genom grekiska och latinska grammatikor, som upplefde en hel rad af upplagor, utöfvade Melanchton ett högst märkligt inflytande på den lärda bildningen i sitt fosterland, ett inflytande, som väl rättfärdigar det hedersnamn han fått: "*Præceptor Germaniæ*".

Bild 65 b visar oss Melanchtons drag efter Lucas Cranach. Bredvid Luthers kämpagestalt träder hans figur här, liksom en gång i lifvet, starkt tillbaka. Till växten var Melanchton så liten, att han ej nådde Luther, som var af medellängd, högre än till skuldran. Hans oansenliga yttre förrådde föga af den mångsidiga talang, som bodde inom honom; i hela hans hållning uppenbarade sig ett stilla, ödmjukt väsen. Hufvudet föreföll i förhållande till den öfriga kroppen stort. Dragen voro fula, men adlades af den höghvälfdä, fria pannan, som talade om tankens majestät, och lifvades af de klara blå ögonen, som strålade af fromhet och godhet. Hela hans utseende tydde på den tillbakadragne tänkaren, som skyr verdens larm, men finner sin högsta fröjd i ett fridfullt familjelif och ostörda studier. Och sådan var Melanchton; icke en storslagen, men en alltigenom älskvärd och djup personlighet.